

Att forska med Assar

JÖRGEN WEIBULL

är professor i nationalekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm, där han sedan 1995 innehar A O Wallenbergs professur i nationalekonomi och bankvetenskap. Han var ledamot av Vetenskapsakademiens kommitté för Sveriges Riksbanks pris i ekonomisk vetenskap till Alfred Nobels minne 1999–2007 och dess ordförande 2005–07. Han forskar inom spelteori, informationsekonomi och politisk ekonomi, men även om de evolutionära grunderna för sociala preferenser, moral och beteende.
Jorgen.Weibull@hhs.se

Författaren är tacksam för kommentarer och förslag från Lars-Göran Mattsson, Sten Nyberg, Ulf Persson, Lars E O Svensson och Hans Tson Söderström.

Tillsammans med Janos Kornai var Assar Lindbeck min mentor när jag i mitten av 1980-talet tog steget från tillämpad matematik till nationalekonomi. Vårt forskningssamarbete pågick i 35 år och resulterade i åtta uppsatser publicerade i internationella vetenskapliga tidskrifter. Assars arbetsmetod som forskare avvek från det vanliga och han följde målmedvetet sina egna principer. Det var spännande och lärorikt att samarbeta med Assar, som alltid valde sina problemställningar ur dagens samhälle och aldrig lät tekniken ta överhand över strävnan efter intuitivt begripliga ekonomiska slutsatser.

Assar var i många avseenden en ovanlig människa. Rakryggad, otålig, intensiv, energisk och djärv, men innerst inne blyg. Kunde känna sig obekvämt i sociala sammanhang. Gick i samtal alltid rakt på väsentligheterna, utan omsvep. Ingen tid för kallprat, lösa spekulationer eller icke-falsifierbara teoretiska hypoteser. Assar lät sig inte imponeras av fina titlar och höga ämbeten. Lyssnade enbart på sakargumenten. Han genomsådade snabbt hyckleri och inställsamhet. Med en glimt i ögat och ett tillbakahållet skratt sade han att mänskligheten drivs framåt av fåfänga och överskattning av den egna förmågan. Han såg dock inte ned på dessa mänskliga svagheter. Det var mer som ett konstaterande av ett närmast komiskt drag hos oss människor och jag tror att han inte uteslöt sig själv.

1. Assar som forskare

I sin forskning inspirerades han mindre av den akademiska litteraturen än av de aktuella problem och frågeställningar som han såg i samhället, framför allt i Sverige. Som forskare var han alltså mer av en friluftsmålare än en som låter sig inspireras av klassikerna. Det gällde att gå ut i naturen och ställa upp sitt staffli!

Assar var målmedveten. Släppte aldrig det samhällsekonomiskt väsentliga ur sikte i den frågeställning vi arbetade med. Lät sig inte villas bort ens i komplexa och snåriga analyser där mången forskare lätt kunde gå vilse. Rensade bort onödiga detaljer för att lyfta fram och förtydliga väsentligheterna, med Ockhams rakkniv i handen.

Det var oftast han som kom med den ekonomiska frågeställningen och jag som föreslog matematiska analysramar, modeller, för att analysera frågan. Sedan gick det fram och tillbaka mellan oss, med många ”omtagningar”, där jag föreslog olika modellansatser, som vi sedan diskuterade och

förkastade. Till sist nådde vi en punkt då vi båda tyckte modellen fångade något väsentligt och bidrog till fördjupad förståelse av den ekonomiska frågeställningen.

När vi sedan skrev ned våra resultat eftersträvade Assar alltid en ”kort transportsträcka” för läsaren fram till huvudresultatet. Med detta menade han att om vissa begrepp, definitioner, observationer eller hjälpresultat ej behövs för läsarens förståelse av huvudresultatet, ska man gå så raskt fram man kan till resultatformuleringen och först därefter införa och diskutera de byggstenar och redskap som behövs för att nå fram till resultatet. Han sade att det gäller att undvika att en uppsats blir en ”arkeologisk avlagring” av hur författarna råkar ha närmat sig frågeställningen och funnit svaret, något som sällan intresserar läsaren och som är ovidkommande för resultatets relevans och giltighet.

Samtidigt som läsarens ”transportsträcka” fram till resultaten skulle vara kort, eftersträvade vi ändå att det intellektuella ”avståndet” mellan antaganden och slutsats skulle vara stort. Slutsatsen bör vara icke-trivial och fördjupa förståelsen. Assar var inte imponerad av analyser där avståndet mellan antagande och slutsats var kort, där han kunde genomskåda hur författarna ”stoppade in kaninen i hatten” för att strax därpå dra ut den. Även om publiken applåderade rycktes han inte med.

Assars energi och uthållighet var imponerande. En sann maratonlöpare. Många gånger var jag beredd att ge upp, medan han, till synes oberörd av de ansträngningar vi gjort, i stället uppmanade till förnyad attack. Ett rekord i detta avseende blev vårt sista arbete som tog inte mindre än sju år. Mer om det senare.

2. Vårt arbetssätt

Vi började varje projekt utifrån en frågeställning hämtad ur verkligheten, oftast den svenska samhällsekonomin. En undran över varför vissa saker skedde, om de kunde förstås och förklaras inom en mikroekonomisk analysram. Vanligen började vi skissa på analysansatser utan att först konsultera den akademiska litteraturen på området. Detta var ett medvetet val för att, som Assar sade, undvika att bli ”hjärntvättade” av etablerade och konventionella synsätt. Vi ville angripa frågeställningarna utan förutfattade meningar. Risken att vi skulle ”återupptäcka hjulet” var uppenbar. Men den risken ansåg vi vara värd att ta. Och eftersom Assar hade en så god överblick över hela nationalekonomiämnet, och jag så småningom också fick en viss överblick, var risken trots allt kanske inte alltför stor.

Detta arbetssätt visade sig effektivt och stimulerande. Ty när vi väl så småningom läste andras arbeten såg vi desto tydligare vad dessa forskare gjort och inte gjort, hur svårt eller lätt det var, vilket perspektiv de valt, och vilka aspekter de valt bort. Detta eftersom vi då hade varit ute och strövat i den ”terrängen”. Att läsa andra forskares uppsatser mot bakgrund av egna försök och intryck var spännande och lärorikt. Hade de andra redan sett det

vi trodde oss ha upptäckt? Hade de sett något väsentligt som vi missat? Eller hade de missat något av det vi hade upptäckt?

Något som förvånade mig i början var hur två uppsatser inom ett och samma område, som vid en första anblick kunde förefalla mycket lika varandra, vid noggrannare läsning och begründande skilde sig i väsentliga avseenden. Detta kunde gälla någon analys vi själva utvecklat och där vi sedan hittade en vid första påseende liknande analys i litteraturen, men som vid närmare granskning skiljde sig väsentligt från vår. Forskare måste alltid göra många strategiska val i uppbyggnaden av en analysapparat för en given frågeställning och antalet kombinationer är därför mycket stort.

Assar eftersträvade alltid att ”kvoten mellan insikt och teknik” ska vara hög. Han var inte imponerad av tekniskt mycket avancerade analyser, oavsett var de var publicerade, såvida de inte gav fördjupad insikt i den ekonomiska frågeställning som behandlades. Han var alltså inte emot avancerad teknik i sig, men vägrade denna ”kostnad” mot de samhällsekonomiska insikter (”intäkter”) som därmed uppnåts. Assar brukade säga att han inte trodde på forskningsresultat som ”beror på tredjederivatan”. Han sökte alltid en mer fundamental förklaring, en begriplig ekonomisk intuition.

För mig var det i början en stor utmaning att hålla igen tekniken och ägna mycken möda åt ekonomisk intuition för antaganden och slutsatser. Men därmed inte sagt att Assar litade på sin intuition. Vare sig sin egen eller andras. Han noterade och kommenterade någon gång med sitt typiska tillbakahållna skratt och glimten i ögat hur lättlurad och opportunistisk intuitionen är. Den kan efter en kort tids reflektion och resonerande fås att gå åt motsatt håll. Ungefär som en hund som glatt viftar på svansen och tittar åt det håll husse pekar. Att utföra analysen rigoröst och precist, och komplettera den med en intuitiv beskrivning och diskussion, detta var en medveten strävan i alla våra projekt.

3. Våra forskningsprojekt

Assar och jag har tillsammans publicerat åtta arbeten. Det första 1986 och det sista i augusti i år.¹ Två av de åtta uppsatserna skrevs tillsammans med Sten Nyberg. Alla arbeten var teoretiska analyser av ekonomiska och politiska fenomen, utan empiri. Våra åtta publikationer är spridda över ett ganska brett fält inom och utanför nationalekonomin. Denna vidd avspeglar just det förhållandet att vi låtit oss inspireras av aktuella samhällsekonomiska frågeställningar – som ju sällan låter sig fångas inom en enda akademisk disciplin.

Medan den första och sista uppsatsen håller sig inom ramen för traditionell nationalekonomi gick några av de andra uppsatserna en bit utanför nationalekonomins dåvarande gränser genom att införliva psykologiska och sociologiska delmotiv i individens ekonomiska beslutfattande. Ibland

¹ Lindbeck och Weibull (1986, 1987, 1988a, 1988b, 1993), Lindbeck, Nyberg och Weibull (1999, 2003) och Lindbeck och Weibull (2020).

möttes därför våra arbeten av skepsis från kolleger: ”Är detta verkligen nationalekonomi?”.

4. Altruism

Ett exempel på annorlunda beteendebegrepp är vår analys av pensions-sparande. Frågan huruvida detta bör vara individuellt eller kollektivt, något som diskuterades på 1980-talet. Vi menade att individers sparandebeslut delvis kan vara motiverade av viljan att senare kunna hjälpa andra och/eller förhoppningen att bli hjälpt av andra. Det första motivet ökar viljan att spara, det senare minskar det. I Lindbeck och Weibull (1988a) visade vi hur omtanke om andras materiella välfärd – kanske något förvånande – kan leda till samhällsekonomisk ineffektivitet. I en enkel spelteoretisk modell visade vi nämligen hur den unika jämvikten för altruistiska individer var sämre för båda än om individerna hade varit helt själviska eller kunnat binda sig till att inte hjälpa varandra i framtiden. Då kan ett obligatoriskt pensionssystem vara strikt Paretoförbättrande.

5. Sociala normer

I en annan uppsats, publicerad 1999 och skriven tillsammans med Sten Nyberg, ger vi oss en bit in på sociologins område (Lindbeck m fl 1999). Projektet baserades på observationen att medan socialbidrag och andra välfärdstransfereringar var nästan skambelagda under välfärdsstatens uppbyggnad (något som ju Assar var med om), kom de att med tiden bli missbrukade.

Vi arbetade med denna frågeställning på dåvarande IUI, numera IFN, där vi träffades en dag i veckan. Där arbetade även Sten. Det visade sig att han hade liknande idéer som vi, men med fokus på inkomstskatter. Vi slog oss ihop alla tre och byggde en modell i vilken individer, vid sidan av de ekonomiska incitamenten, är delvis motiverade av sociala normer. Vi utgick från en social norm som tycks finnas i de flesta samhällen, nämligen att inte vara till en börda för andra. Vi antog vidare att obehaget av att avvika från den normen är svagare ju fler andra som avviker från normen.

Med denna enkla idé kunde vi visa hur en liten förändring i skatte- och transfereringssystem kan leda till en radikal förändring i det kollektiva beteendet, en kaskad av många individers individuella, men genom den sociala normen inbördes beroende, beslut. Om få andra avviker från normen så tar det mer emot att avvika och normen kan då vara självuppfyllande. I ett sådant samhälle räcker det med relativt låga skatter för att finansiera en given transferering. Om skatten skulle sättas något högre vore det litet mer lockande att avvika från normen att inte vara till belastning för andra. Men om några andra börjar avvika så blir det mindre skambelagt att själv avvika. En liten skattehöjning kan då initiera en kaskad av individuella beslut som leder hela samhället till ett nytt och helt annorlunda tillstånd, med ett över-

utnyttjat transfereringssystem. Detta kräver högre beskattning, vilket i sin tur ytterligare stärker incitamenten att avvika från normen, osv i en oändlig kedja. En ny jämvikt uppstår, med höga skatter och överutnyttjande av transfereringssystemet.

Vi nöjde oss inte med att enbart analysera den ekonomiska sidan av fenomenet. Vi ville även förstå implikationerna för den politiska jämvikten, närmare bestämt vilken beskattning och transferering, om någon, som vore ”politiskt oslagbar” under majoritetsbeslut i ett sådant samhälle. Detta visade sig vara en utmaning i sig, men vi gav oss inte. Vi visade att det finns endast två potentiella politiska jämvikter i vår modell och vi kunde ange när var och en av dessa faktiskt är en jämvikt. Den ena jämviktskandidaten är *laissez-faire*, dvs inga skatter och transfereringar alls. Den andra är den lägsta möjliga skattesatsen – med tillhörande transferering – under vilken en majoritet av väljarkåren tar emot transfereringen.

6. Politisk ekonomi

Politisk jämvikt var något som Assar och jag analyserat tidigare. I vårt mest citerade arbete, Lindbeck och Weibull (1987), tog vi nämligen ett litet steg in i statsvetenskapens domäner genom att analysera omfördelningspolitik som utfall av politiska partiers, eller kandidaters, konkurrens om väljare. Genom att betrakta väljarkåren som heterogen och indelad i distinkta grupper, mellan vilka omfördelning av en given ekonomisk resurs kan ske, kunde vi visa att en och endast en jämvikt existerar. Att bevisa existensen var en utmaning, inte minst eftersom det är väl känt i den statsvetenskapliga litteraturen att det inte finns någon Nashjämvikt i en kamp om väljare mellan två politiska motståndare som var och en eftersträvar att vinna så många röster som möjligt och där båda parterna har att föreslå en delning av en given resurs mellan fler än två grupper, där ingen grupp utgör en majoritet. Vilken delning den ena politiska kandidaten eller politiska partiet än föreslår kan den andra parten få med sig en majoritet av väljarna genom att minska en grups andel och dela överskottet mellan de andra grupperna.

Vi visade att om väljarnas preferenser inte enbart avser resursfördelningen ifråga utan även personliga egenskaper eller ideologisk profil hos kandidaterna eller de politiska partierna, så kan tillräcklig heterogenitet i väljarkårens preferenser i detta avseende stabilisera väljarnas aggregerade beslut så att en politisk jämvikt faktiskt existerar och den är då dessutom unik. I denna jämvikt gynnas *swing voters*, dvs väljare eller väljargrupper med svaga kandidat- eller partipreferenser. Jämviktsfördelningen visade sig även ha andra egenskaper som stämde väl med etablerade observationer i statsvetenskapen.

Vi publicerade vårt arbete i specialtidskriften *Public Choice*. Assar beklagade senare att vi inte skickat in manuset till en mer ansedd och vida läst tidskrift. Men modellen uppmärksammades ändå och har under åren kommit till ganska flitig användning i den politiska ekonomin.

7. Vårt sista arbete

Vårt sista gemensamma arbete handlar om belöningsystem för företagsledare. Vid en middag för ungefär åtta år sedan blev vi litet sentimentala och Assar frågade om vi inte kunde skriva en uppsats till. Det var ju längesedan vi hade arbetat ihop och vi hade goda minnen från våra tidigare projekt. Så jag sa ja. Följande måndagsmorgon träffades vi på IFN framför en tom whiteboard. ”Vad ska vi forska om?” frågade vi varandra. Jag hade en vag idé om en generalisering av vår modell från 1987 om politisk jämvikt. Assar sade att han tyckte idén lät intressant, men hade själv ett annat förslag.

Varför inte analysera belöningsystem? undrade han. Det föreföll så orimligt, tyckte vi båda, att företagsledare och fondförvaltare ibland får enorma bonusar fast de ”bara har haft tur”. De kan t o m ha kört verksamheter i sank. Kan sådana belöningsystem förstås från *first principles* undrade Assar. Jag höll med om frågeställningens vikt men kände mig osäker om vi var väl rustade för en sådan utmaning. Många synnerligen begåvade och kunniga forskare hade ju arbetat med sådana frågor i decennier, inte minst inom ramen för principal-agent-modeller. Detta gällde t ex ekonomipristagarna Bengt Holmström, Oliver Hart och Jean Tirole.

Men Assar menade att vi kanske ändå kan komma på något nytt, genom att, i vanlig ordning, börja från *scratch* och arbeta oss framåt på egen hand. Så det var bara att ta med sig målarpenslar och staffli och ge sig ut i terrängen! Och det hade jag inget emot, det var ju spännande.

Vad vi gjorde var att ändra perspektiv. Flyttade staffliet. Nästan hela principal-agent-litteraturen hade nämligen ägnats analys av agenter (t ex företagsledare) som har till uppgift från sin principal (t ex ägarna) att öka sannolikheten för gynnsamma utfall och minska den för ogynnsamma. Jag föreslog att vi kunde försöka analysera situationer i vilka agentens uppdrag i stället var att bedöma och fatta (eller rekommendera) investeringsbeslut i givna projekt. Vilket belöningsystem ska då användas? Hur belöna en agent som avråder från en investeringsmöjlighet? I vår analys antog vi att principalen och agenten i utgångsläget har samma (sannolikhets-)uppfattning om varje investeringsprojekt, men att agenten kan skaffa sig mer information utan att principalen kan kontrollera eller verifiera denna. Det råder då endogent asymmetrisk information. Vid avrådan från investering antar vi att belöningen till agenten inte kan betingas på vad som skulle ha varit vinsten om investeringen hade genomförts.

Vi hamnade dock i vad som visade sig vara en återvändsgränd. De tekniska svårigheterna med vår analysansats blev oss övermäktiga. Det var som att försöka ta sig fram i en oöverskådlig snårskog där endast vissa små och enkla observationer kunde göras. Vi kände oss tvungna att överge den ansatsen. Då prövade vi en annan, där agenten är ”rationellt ouppmärksam” i linje med en beslutsmodell lanserad av ekonomipristagaren Chris Sims. Detta att helt byta ansats, att flytta staffliet en bra bit, var Assar inte alls främmande för. Tvärtom hänvisade han ofta till den dramaturgiska devisen att kunna *kill your darlings*.

Den nya ansatsen visade sig fungera utmärkt. Vi kom långt och uppnådde tydliga resultat för hur optimala belöningsssystem ser ut, i denna teori, och vi kunde visa hur de avviker från de i praktiken använda. Bland annat bör belöningar för extremt bra utfall vara betydligt lägre än de som praktiseras och dåliga utfall bör bestraffas med löneavdrag.

Efter många revideringar av texten blev uppsatsen i början av augusti 2020 antagen för publicering, se Lindbeck och Weibull (2020). Assar hade då fyllt 90 år, var tyvärr vid dålig hälsa och bodde på sjukhem i Stockholm. Själv var jag på Österlen, så det blev hans hustru Solveig som framförde det glädjande beskedet. Det kändes som en stor lättnad för oss båda att vi hade rott även detta projekt i hamn. Bara ett par veckor senare somnade Assar in.

REFERENSER

- Lindbeck, A, S Nyberg och J Weibull (1999), "Social Norms and Economic Incentives in the Welfare State", *Quarterly Journal of Economics*, vol 114, s 1–35.
- Lindbeck, A, S Nyberg och J Weibull (2003), "Social Norms and Welfare State Dynamics", *Journal of the European Economic Association: Papers and Proceedings*, vol 1, s 533–542.
- Lindbeck, A och J Weibull (1986), "Intergenerational Aspects of Public Transfers, Borrowing and Debt", *Scandinavian Journal of Economics*, vol 88, s 239–272.
- Lindbeck, A och J Weibull (1987), "Balanced-budget Redistribution as the Outcome of Political Competition", *Public Choice*, vol 52, s 273–297.
- Lindbeck, A och J Weibull (1988a), "Altruism and Time Consistency – the Economics of fait accompli", *Journal of Political Economy*, vol 96, s 1165–1182.
- Lindbeck, A och J Weibull (1988b), "Welfare Effects of Alternative Forms of Public Spending", *European Economic Review*, vol 32, s 101–127.
- Lindbeck, A och J Weibull (1993), "A Model of Political Equilibrium in Representative Democracy", *Journal of Public Economics*, vol 51, s 195–209.
- Lindbeck, A och J Weibull (2020), "Delegation of Investment Decisions, and Optimal Remuneration of Agents", i *European Economic Review*, vol 129, oktober, article 103559.